

КЛЮЧОВІ АСПЕКТИ ПІДТРИМАННЯ ДЕРЖАВНОГО ОБВИНУВАННЯ В СУДІ: НАЦІОНАЛЬНИЙ І МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД

KEY ASPECTS OF MAINTAINING PUBLIC PROSECUTION IN COURT: NATIONAL AND INTERNATIONAL EXPERIENCE

Антонюк А.Б., к.ю.н.,
доцент кафедри кримінального процесу та криміналістики
Університет державної фіскальної служби України

Полчанінова О.В., студентка VI курсу
юридичного факультету
Університет державної фіскальної служби України

У статті розглянуто поняття та суть функції підтримання державного обвинувачення в суді. Висвітлено ключові аспекти забезпечення додержання прав і свобод людини та громадянина при реалізації прокурором його конституційної функції щодо підтримання державного обвинувачення в суді. Проведено аналіз теоретичних і практичних проблемних моментів при здійсненні державного обвинувачення в суді на теренах сучасної України та на прикладах інших зарубіжних країн. У статті порівнюється роль прокурора, уповноваженого на здійснення державного обвинувачення в суді в Україні, із посадовими особами, покликаними виконувати функції прокурорів у країнах із англосаксонською та континентальною формами кримінального процесу. Окреслено ряд вимог до діяльності прокурора, який бере участь у суді як державний обвинувач. Особливу увагу приділено службам, що здійснюють обвинувачення в зарубіжних країнах, і їхнім особливостям. Також проаналізовано правовий статус, повноваження і значення поліції на стадії досудового розслідування в зарубіжних країнах. Стаття присвячена актуальній сьогодні проблемі практичної реалізації такої функції прокурора, як підтримання державного обвинувачення в суді, тому досить важливим є активне використання іноземного досвіду розвитку кримінального судочинства. У статті зроблено висновки щодо суті досліджуваних проблем, пов'язаних із визначенням і загальною характеристикою підтримання державного обвинувачення в суді, що в Україні здійснюється прокурорами, проведено порівняння з державним обвинуваченням на прикладі США та інших країн. Запропоновано шляхи вдосконалення і покращення діяльності прокурорів для успішного та належного виконання функцій, покладених на них, зокрема підтримання державного обвинувачення в суді.

Ключові слова: державне обвинувачення, підтримання державного обвинувачення, кримінальне провадження, національне судочинство, прокурор, функції прокурора.

This article discusses the concept and essence of the function of maintaining public prosecution in court. The key aspects of ensuring the observance of human and civil rights and freedoms in the implementation of the prosecutor's constitutional function to maintain public prosecution in court are highlighted. The analysis of theoretical and practical problematic moments in the implementation of public prosecution in court in modern Ukraine and on the examples of other foreign countries. The article compares the role of the prosecutor authorized to prosecute in court in Ukraine with officials called to perform similar functions to prosecutors in countries with Anglo-Saxon and Continental forms of criminal procedure. A number of requirements for the activities of a prosecutor who participates in court as a public prosecutor are outlined. Particular attention is paid to prosecution services in foreign countries and their features. The legal status, powers and importance of the police at the stage of pre-trial investigation in foreign countries are also analyzed. The article is devoted to the current problem of practical implementation of such a function of the prosecutor as the maintenance of public prosecution in court, so it is important to actively use the rich experience of criminal justice in foreign countries. The article concludes on the essence of the research problems related to the definition and general characteristics of the support of public prosecution in court by prosecutors in Ukraine, and compares it with public prosecution on the example of the United States and other foreign countries. Ways to improve and enhance the work of prosecutors for the successful and proper performance of the functions entrusted to him, including the support of public prosecution in court.

Key words: public prosecution, support of public prosecution, criminal proceedings, national proceedings, prosecutor, functions of prosecutor.

Запровадження і розвиток такого інституту, як підтримання державного обвинувачення в суді відбулося завдяки цивілізаційним процесам у суспільстві та пов'язане із введенням у національне законодавство принципу змагальності судочинства, чому сприяли низка судових реформ і змін у процесі становлення незалежності в Україні.

Згідно зі ст. 121 Конституції України однією з основних функцій прокуратури є підтримання державного обвинувачення в суді [1].

Закріплення на конституційному рівні за прокурором функції підтримання державного обвинувачення у кримінальному процесі визначає його вагомий роль у захисті законних прав і свобод людини та громадянина.

За ст. 22 Закону України «Про прокуратуру» в редакції від 03 липня 2020 р. посадовою особою, на яку покладено функцію підтримання державного обвинувачення в судовому провадженні щодо кримінальних правопорушень, є прокурор, котрий користується правами та виконує обов'язки, передбачені Кримінальним процесуальним кодексом України (далі – КПК України) [2].

У ст. 3 КПК України закріплено визначення державного обвинувачення як процесуальної діяльності прокурора, основним завданням якої є доведення перед судом

обґрунтованого обвинувачення з метою забезпечення належної та справедливої кримінальної відповідальності особи, що вчинила кримінальне правопорушення [3].

Проблеми державного обвинувачення та питання щодо функцій прокурора в суді першої інстанції у кримінальних провадженнях завжди були в центрі уваги фахівців і досі залишаються предметом дискусій і суперечок. Зумовлюється це, зокрема, особливою складністю і відповідальністю такого виду діяльності. У статті детально розглянемо особливості реалізації цієї функції прокурора. Зазначена тематика є особливо актуальною, оскільки у країні відбувається реформування органів прокуратури та системи їхніх повноважень, зокрема й у кримінальному провадженні.

Дослідженням суті та механізму реалізації інституту підтримання державного обвинувачення присвячено багато уваги у працях учених-процесуалістів М.І. Бажанова, В.І. Вернідубова, М.В. Жогіна, С.А. Альперта, Я.О. Ковальова, В.В. Колодчина, Д.С. Карєва, А.Б. Антонюк, Ю.М. Грошевого, М.В. Косюти, М.С. Строговича, О.В. Мельника, В.М. Юрчишина, П.М. Каркача та ін.

М.С. Строгович вважає, що «функція прокурора-обвинувача в суді полягає в допомозі суду при перевірці

й оцінці всіх даних слідства, всього зібраного у справі доказового матеріалу. Прокурор робить це з погляду обвинувачення – його завданням є обґрунтування перед судом обвинувачення» [4].

М.В. Жогін визначає обвинувачення як сукупність інкримінованих особі протиправних і суспільно небезпечних дій або бездіяльності [5].

Д.С. Карев розглядає обвинувачення через обвинувальну діяльність, підтримання обвинувачення в суді уповноваженими на те особами, а також сутність і зміст обвинувачення в конкретному злочині [5].

Згідно із поглядами П.М. Давидова, обвинувачення – це доведене твердження органу дізнання, слідчого, прокурора, судді або суду про скоєння злочину відповідною особою, яке має бути закріплене у процесуальному документі та спрямоване на реалізацію кримінальної відповідальності цієї особи [6].

Ст. 264 КПК України передбачається, що прокурор на стадії судового розгляду підтримує перед судом державне обвинувачення, керуючись вимогами закону та своїм внутрішнім переконанням. Водночас прокурору забезпечується можливість відмовитися від підтримання державного обвинувачення, коли у процесі судового розгляду він переконається, що даними судового слідства обвинувачення, пред'явлене підсудному, підтвердитися не може (ч. 3 ст. 264 КПК). Прокурор має право звернутися до суду із пропозицією про виправдання підсудного або для того, щоб направити справу на додаткове розслідування [3].

У чинному законодавстві акцентується увага на тому, що підтримання державного обвинувачення в суді, дослідження обставин справи на стадіях кримінального провадження повинно відповідати вимогам об'єктивності, спрямовуватися на виявлення обставин, які сприяють викриттю чи виправданню обвинуваченого, пом'якшенню чи обтяженню його відповідальності. Прокурор, котрий бере участь у розгляді кримінальних справ у суді, повинен вживати всі передбачені законодавством заходи для того, щоб постановлений судом вирок був законним, обґрунтованим і справедливим.

Проте із судової практики вбачається, що в діяльності прокурорів, які підтримують державне обвинувачення в суді, все ще трапляються випадки виявлення обвинувального ухилу незалежно від даних судового слідства.

На нашу думку, здійснення прокурором у суді процесуальної функції обвинувачення проявляється у практичній реалізації висновків, зроблених ним внаслідок нагляду за досудовим слідством. Державне обвинувачення ґрунтується на діяльності органів досудового розслідування, завдяки яким обвинувачений, викритий у вчиненні кримінального правопорушення, має відповідати перед судом. Обвинувачення, сформульоване в обвинувальному акті, надійшовши до суду, реалізується за допомогою інших чинників на стадії судового слідства. Тому сукупність форм і методів втілення обвинувальної функції в суді створює поняття «підтримання державного обвинувачення».

Обвинувачення і насамперед державне обвинувачення – це ядро, навколо якого при розгляді справи в суді комбінуються зусилля всіх його учасників. Обвинувачення, сформульоване в обвинувальному акті та подане прокурором до суду, є основним і єдиним предметом судового дослідження. Для перевірки правильності обвинувачення викликаються в суд обвинувачений, потерпілий, свідки, експерти; проводяться необхідні судові дії; заслуховуються думки сторін; забезпечується належний порядок і послідовність у дослідженні доказів [7].

Поряд із тим, що одним із пріоритетних напрямів діяльності прокурора, котрий бере участь у суді як державний обвинувач, є підтримання державного обвинувачення, до нього висувається низка вимог, зокрема:

– чітко дотримуватися Конституції та інших законів України, якими регулюється питання підтримування державного обвинувачення;

– бути гарантом додержання як конституційних, так і процесуальних прав громадян, залучених до кримінального провадження;

– брати безпосередню участь у дослідженні доказів, сприяти усторонньому дослідженню всіх обставин справи;

– забезпечувати об'єктивність у процесі здійснення функцій державного обвинувачення, підтримувати обвинувачення лише в міру його доведеності, що сприятиме прийняттю законного та справедливого судового рішення у кримінальному провадженні;

– своєчасно реагувати на виявлені в суді помилки чи порушення законності під час досудового слідства і дізнання;

– порушувати питання перед судом щодо винесення окремої ухвали (постанови) у випадках виявлення фактів порушення закону [3].

Для успішного здійснення зазначених вище завдань керівникам органів прокуратури слід приділяти окрему увагу стану роботи щодо підтримання державного обвинувачення; спрямовувати діяльність на вдосконалення підготовки державних обвинувачів і на вивчення та впровадження позитивного досвіду роботи; проводити заходи, направлені на підвищення якості участі прокурорів при розгляді кримінальних справ у суді.

Більш широкому розумінню сутності та значення функцій прокурора, зокрема підтримання державного обвинувачення в суді, сприятиме аналіз національного законодавства порівняно із досвідом зарубіжних країн.

Насамперед слід зазначити, що за кордоном кримінальний процес існує у двох формах, а саме у змішаній і змагальній, які мають значні відмінності одна від одної.

Змагальна форма існує у країнах англосаксонського кримінального процесу, зокрема у США, Канаді, Великій Британії, Австралії, Індії, Ізраїлі, Кенії, де функція обвинувачення раніше виконувалася адвокатурою на приватній основі. Пізніше у Великій Британії функцію обвинувачення стала здійснювати Державна (королівська) служба кримінального переслідування й обвинувачення; у Канаді – Федеральна служба обвинувачення; у США – Аторнейська служба. Головним призначенням цих служб є здійснення контролю за збиранням поліцією та іншими органами доказової інформації щодо вчиненого злочину та направлення її (справи) на розгляд суду [8].

Як вбачається, у перелічених країнах відсутня як така владна посада прокурора, притаманна нашій державі. Посадовою особою у Великій Британії, США, Канаді, яка здійснює функції, схожі з функціями прокурорів Європи, є юридичний агент уряду, а не державний представник, що виступає на захисті інтересів суспільства, як у континентальній Європі [9].

У цих країнах відсутні кримінальні процесуальні кодекси. Наприклад, у США аторней (прокурор) порушує кримінальне переслідування, підтримує обвинувачення у суді. Також досить часто функції місцевих аторней у США здійснюють адвокати (аторней). Місцеві аторней вивчають зібрані поліцією докази та вирішують питання щодо кримінального переслідування. Поряд із кримінальним переслідуванням аторней має право займатися адвокатською приватною практикою, громадською та політичною діяльністю тощо. Аторней наділений правом розслідування злочинів. Крім нього право розслідувати злочини мають ще й інші різні відомства США. Аторней може відмовити у прийнятті висновків поліції чи іншого органу і самостійно провести розслідування злочину [9].

Таким чином, у країнах англосаксонської системи права, де відсутня стадія досудового розслідування, посадова особа органу виконавчої влади, що виконує державно-правові функції, схожі з прокурорськими, під час розслідування злочину діє за межами кримінального процесу і має право: давати дозвіл багатьом органам вико-

навчої влади на розслідування злочину; контролювати хід розслідування злочину; особисто розслідувати злочин; складати подання (обвинувальний акт) і направляти його до суду [8].

Змішана (континентальна) форма кримінального процесу закріпилася після прийняття Францією у 1808 р. Кримінально-процесуального кодексу. Така форма процесу характеризується чітким розподілом на дві частини: попереднє провадження з наявністю деяких елементів розшукового характеру, обмежуючих права обвинуваченого, і кінцевого провадження (судового розгляду) з обов'язковим додержанням принципів безпосередності, гласності, відкритості та змагальності. Цю форму кримінального процесу перейняли Австрія, Німеччина, Іспанія, Італія, Росія та ін. [8].

У країнах англосаксонського права кримінальну справу до судового розгляду готують не посадові особи (дознавач, слідчий, прокурор, слідчий суддя) на основі чітко визначених законом процедур і повноважень, як це передбачено законодавством України, а самі сторони – обвинувачення та захисту. З огляду на це у країнах англосаксонського права кримінальний процес розпочинається після того, як сформована за межами кримінальної процесуальної діяльності справа надійде у провадження до суду. Провідною формою розслідування злочинів є поліцейське розслідування, покликане на виконання обвинувальних функцій, збирання виключно обвинувальних доказів і застосування запобіжних заходів. З огляду на те, що поліція не зобов'язана розслідувати справу всебічно, повно й об'єктивно, сторона захисту наділена правом самостійного пошуку доказів, які виключають винуватість обвинуваченого або пом'якшують його відповідальність.

Після закінчення розслідування справи поліція передає матеріали до Державної (королівської) служби кримінального переслідування й обвинувачення (Велика Британія), Державної служби обвинувачення (Канада), Аторнейської служби (США). Вказані служби вивчають матеріали справи та приймають рішення закрити справу або направити її до суду з обвинувальним актом, що вже затверджується суддею. Посадові особи зазначених дер-

жавних органів самостійно вирішують питання щодо підтримання чи не підтримання обвинувального акта під час розгляду судом кримінальної справи по суті [10].

З огляду на зазначене вище можна стверджувати, що через відсутність у кримінальному процесі у країнах із англосаксонською системою права самостійної стадії, пов'язаної з досудовим розслідуванням злочинів і здійсненням їх розслідування відповідно до поліцейських правил, визначати функції посадових осіб, подібних до прокурорів України, неможливо. Це пояснюється тим, що функції вказаних посадових осіб не є суто кримінально-процесуальними, а процедура їх здійснення на практиці не регламентується кримінальними процесуальними кодексами.

Висновок. Сьогодні чинні в Україні органи, наділені повноваженнями на здійснення досудового розслідування кримінальних проваджень, проводять повне, всебічне і неупереджене розслідування всіх обставин кримінальних правопорушень, встановлюючи як обвинувальні, так і виправдувальні докази, та не мають на меті виключно обвинувальну діяльність. Важливо й те, що діяльність із підтримання державного обвинувачення спрямована не на вирішення приватних, особистих інтересів прокурора, а на забезпечення притягнення до кримінальної відповідальності винної у вчиненні кримінального правопорушення особи.

Хоча механізми реалізації підтримання державного обвинувачення очевидно відрізняються від зарубіжних, ознайомлення з іноземним досвідом дає змогу глибше пізнати суть досліджуваних проблем, пов'язаних із визначенням і загальною характеристикою підтримування державного обвинувачення в суді, що в Україні здійснюється прокурорами, по-новому оцінити, з'ясувати слабкі та сильні сторони.

Водночас вважаємо, що буде корисним перейняття позитивного досвіду кримінального судочинства зазначених країн, оскільки їхні особливі підходи сприяють кращому розумінню і вдосконаленню у нашій державі такого складного та важливого інституту, як реалізація функції підтримання державного обвинувачення в суді.

ЛІТЕРАТУРА

1. Конституція України від 1996 р., поточна редакція від 01 січня 2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96%D0%B2%D1%80#Tet> (дата звернення 10.11.2020).
2. Закон України «Про прокуратуру», поточна редакція від 03 липня 2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18#Text> (дата звернення 10.11.2020).
3. Кримінальний процесуальний кодекс України, поточна редакція від 11 вересня 2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення 10.11.2020).
4. Строгович М.С. Звинувачення і обвинувачений на попередньому слідстві і в суді / під ред. і з передм. А.Я. Вишинського. 2008.
5. Жогін Н.В., Фаткуллін Ф.Н. Попереднє слідство у радянському кримінальному процесі. Москва : Юридична література, 2001. 367 с.
6. Давидов П.М. Звинувачення в кримінальному процесі. URL: <http://lawlibrary.ru/izdanie23642.html> (дата звернення 10.11.2020).
7. Михайленко О.Р. Прокуратура України : підручник. Київ : Юрінком Інтер, 2014. 336 с.
8. Михайленко О.Р. Прокуратура Франції, ФРН, Великобританії, США. Київ : Юрінком Інтер, 2010.
9. Олександров О. Аторнейська служба США. *Вісник прокуратури*. 2016. № 4. С. 67–69.
10. Організація і функції прокуратури в зарубіжних країнах. *Законодавство зарубіжних країн*. Москва, 2018.